

ORTA ASYA ve ANADOLU'NUN YAŞAMSAL ve KÜLTÜREL ALT YAPISINDA TÜRK İNANÇ SİSTEMATİĞİ

Yağmur SAY*

Hiçbir ulusun veya halkın inancını belirlemede veya gerekli görülen inanç sistemini değiştirmede, tek bir etkenin (ulusların veya halkların gösterdikleri kültürel değişkenlik-giriftlik ve çok renklilik platformunda) rol oynadığı söylenemez. Bu betimlemede, karmaşık gibi duran inanç sistemlerinin belirlenmesi, ortak kabule dayalı birçok etkileşimin (hatta zorlayıcıların) bileşimiyle (toplumların düşünsel ve işlevsel inanç motifleri içinde) mümkün olabilmıştır.

Bu sistematığe göre doğal olarak Türk toplumunun da günümüze varana kadar birçok inanç sistemlerine ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Diğer topluluklarda da olduğu gibi *inanç-ihtiyaç* bağlamı ilk temel kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu belirlemede, bir anlamda " ihtiyaçlar inancı belirlemekte, inançlar ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır" şeklinde karakterize edilebilmektedir. Bu platformda Türk toplumunun geçirdiği bütün yaşamsal, kültürel ve çevresel etkenleri gözönüne alarak genel bir yorumla Türk insanını bu kabule iten temel etkenleri şöyle sıralamak yanlış olmasa gerek :

- 1- Yaşamsal-Geçimsel etkiler
- 2- Geleneksel ve Kültürel etkiler (Kandaşlık-Göçebelik-Fetih-Yağma)
- 3- Sosyal yapılanmalar (Örgütlenme)
- 4- Coğrafi etkiler
- 5- Askeri etkiler
- 6- Ekonomik etkiler
- 7- Siyasal etkiler

* Öğr. Gör., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Elemanı.

Kanımızca bu etkenler, birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve birbirinden soyutlanarak ayrı ayrı düşünülemez. Bu zorunluluk, yaşamsal bileşkelerin bir izdüşümüdür.

Tanımayla başlayan bu kabuldeki kademelenmeyi Norman Itzkowitz¹ şöyle anlatmaktadır ; " Müslümanlarla temas başlıca üç şekilde oluyordu : Güney sınır boyunca küçük çarpışmalarda karşılaşılan Akıncılar (ve her iki tarafın aldığı tutsaklar), gezgin Müslüman Din Adamları (Mutasavvıf ve Dervişler) ve Tacirler. Uzun süren ihtida sürecinde en etkili temasın ticaret yoluyla olduğu görülmektedir".

Orta Asya yaşam tarzının geçim tarzı ile ilişkili olarak kademelendiği gözlenir. Bir geçim tarzından diğerine geçiş, ya da belirli bir geçim tarzında değişim, mekanik olarak inanç sistemlerine de yansiyacaktır. Ancak bu yansıma hemen olmadığı için *Örgütlenme-Inanç Sistemi* ilişkisini başlangıç olarak, her aşamada dikkatlice irdelemek gerekir. Aslında geçim tarzı ile yaşam tarzının değişimi uzun vadede mutlaka inanç sistemlerine yansiyacaktır. Ancak sözkonusu yansımanın belirli bir gecikme ile gerçekleşebilecek olması zaman kaymalarına da neden olacaktır. Bu bakımdan maddesel yaşamın üretimi karşısında inanç sistemlerinin yer yer bağımsız gibi durması da yanıltıcı olmamalıdır.

Diğer bir anlatımla, herhangi bir inanç sistemi ne kadar diğerlerinden farklı ve bağımsız gibi görünse de temelde amaç aynı olmakla birlikte, daha sonraki yeni ve farklı sentezler de, başlangıçta bağımsız ve katıksız gibi duran inanç sistemlerinden doğacaktır.

Örgütlenmelerdeki bütünsellik, bireysellik yararına kayba uğradıkça ve tarihsel gelişme evresi bakımından daha yakın zamanlara gelindikçe soyluların ve yöneticilerin uyguladıkları yönetim teknikleri gitgide gerçek siyaset aşamasındaki iktidar tekniklerini çağırıştırır bir görünüme bürünmektedir. Fakat unutulmamalıdır ki gerek kabileler arasında birlik sağlama düzeyinde, gerekse kabile birlikleri arasında birleşme sağlama düzeyinde *Kandaş Toplum* geleneklerine sürekli atıfta bulunulması gerekliliği görülür².

¹ Itzkowitz Norman, Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek, İst.1972, s.21

² Hassan Ümit, Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler, İst.1980, s.141.

Aynı zamanda *Kandaş Toplum* geleneklerini belli bir inanç sistemiyle desteklemek de zorunluluk göstermekte, yönetici sınıf eliyle *Gelenek-Inanç* bağlamı adeta bir yönetsel sistem olarak göze çarpmaktadır. Yönetimin sağlıklı ve topluluğun kurallarına uygun olma zorunluluğu *Gelenek-Inanç* bağlamının da zorunluluğunu ve uygunluğunu gerektirmiştir.

Güçlü federasyon ve konfederasyonların etkileşim alanındaki uygarlık coğrafyaları üzerine yürümleri de kaçınılmaz olduğundan bu tür uygarlık öncesi (ve uygarlık başlangıç devresi) örgütlenmelerinin en gelişmişlerinde bile kolektif eylemin dinamizmini *Fetih-Savaş-Yağma* doğrultusunda seferber etmek, arkalarındaki geleneğe ve inanç sistemine yaslanmakla mümkün olabilmektedir³. Diğer bir anlatımla ; *Fetihci-Yağmacı* topluluklar yaşam tarzları ve geçim tarzlarının gereği olarak gerçekleştirdikleri bu eylemleri organize ve kabul görür bir platforma oturtabilmek için eylemi belirleyen, karakterize eden bir *Gelenek-Inanç* gücü oluşturmak zorundadırlar. Karakteristik bir özellik olarak ; bu topluluklarda kendi eylemlerine aykırı dinsel ve geleneksel temalar gözlenmemektedir. Daha sonra İslâmîla başlayacak ufak çaptaki aykırılıklarda ise İslâmî bir örtü üzerine yine geçmişten gelen sistemler ve disiplinler kazanacaktır.

Orta Asya kandaşlığında *Örgütlenme-Yaşam Tarzı*'nın tarihsel süreç içerisinde kademelenmesi ile buna bağlı olarak geniş bir kabul görmürlük çerçevesi içerisinde inançlarda değişim süreci yakalanabilmektedir. Bunda etken olan faktör de, değişen yaşam ve geçim tarzlarına dayanak niteliğindeki inanç ve gelenekleri bu tarza uydurmadır. Yeni inanç sistemini belirleme aşamasında bu tesbiti gerekli kılan yukarıda sistematize etmeye çalıştığımız etkenler sonucu Orta Asya'da da artık yaşam ve geçim tarzları değişmiştir. Bu değişime yaşamsal açıdan uyma zorunluluğu Türk toplumunda belirince fetihçi ruhun, yerleşik bir ruha kaydırılması sorunu gündeme gelecektir. Bunda da en etkin faktör ekonomik ve askerî gelişmelerin ilgi çekici ve câzip bir boyuta ulaşmasıdır.

Göçebe fetihçi ruhunun silinmesine çalışıldığı bir ortam ve dönemde yeni yaşam tarzının kabul edilmesi doğrultusunda çalışan iktidarın başvurduğu teknikler dikkate değer niteliktedir. Topluluğun artık köylü ve şehirli, kısaca yerleşik kılınması yolundaki gayretler Şaman Türklerin "sakinleştirilmesinden" geçecektir. Ticaretin önde geldiği yeni yaşamda

³ Hassan Ümit, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, İst.1980, s.142.

Manihaist rahipler de arayolcu-arabulucu görevi üstlenirler. Başka bir deyişle göçebe Şaman Türkler Manihaizmle yaşamsal düzlemde etkileşime girememişler, bu yüzden Manihaizm karşısında eski inançlar saf bir şekilde direnmiştir⁴. Oysa Türklerin fetih ekonomisi, köklü yaşam tarzları, bir uzlaşmayı ifade eden İslâmla etkileşimde bulunmalarında kolaylık sağlayacaktır.

Diğer bir deyişle ; değişen ve gelişen fetih politikalarına dayalı fetih ekonomisi ve yaşam tarzı İslâmî gücü ve görüntüyü kendine dayanak alacaktır. Tabii ki bu gelişim bir anda gerçekleşmez. Fakat bir kere İslâma geçiş yolu açıldığında, din yolunda fetih ve savaş Türkler için temel hedef olacak kadar büyüyelebilecektir. Yeni din o güne kadarki yaşamsal ihtiyaçların bir ürünü olmakla birlikte yeni yeni ülküleri yaşamın amacı kılacaktır. Türk ulusunun dünya ulusları arasında en çok din değiştiren bir ulus olması da bu temele dayansa gerek.

Bunların yanında İslâmdan önceki Türk ve Arap yaşamsal bağının da paralellik göstermesi yeni dine geçişte diğer önemli bir kolaylıktır. Çünkü bu din ne de olsa göçebe bir topluluğun içinde filizlenmiştir. Gelenekler veya inanışlar farklılıklar da gösterse, geçim-yaşam tarzı, gelenek ve inanışlar sistematığındeki bağ, büyük ölçüde benzer özellikler taşır.

Diğer bir açıdan, yeni din iki ayrı ulusun önceki yaşamsal-geleneksel alandaki itici güçlerini silmemiş, bunun yerine bu sistemi yaşanılan konuma göre kendisine yakınlaştırmış, kendisine uydurmuştur. Çünkü Arapların yaşamsal ve geleneksel çizgileri iyi takip edilirse Türklerle Araplar arasında İslâmdan önceki ve sonraki yaşam tarzlarındaki benzerlikler veya benzersizliklerin uyumu iyi gözlenebilir ; İslâmdan önce Arapların çoğu göçebedir. Belli bir alanda yaşamaz, yerleşmek istemezler. Çoban ekonomisinin gereklerini yerine getirmeye çalışırlar.

Bu yaşam tarzından başkaca bir yaşamı benimsemeleri sözkonusu değildir. Göçebelik yaşamının her zaman ve her mekanda temeli olan kabile örgütü doğrultusunda yaşam tarzlarını belirleyen (yani kültürlere dayalı inanç sistemlerinin belirlediği yaşam tarzları) bu kandaşlar, uygarlık platformundaki anlamıyla kanunlara boyun eğmez, uygar kurallara uymaz ; kişi adına, aile adına, kabile adına mutlak bağımsızlıktan başka birşeyle

⁴ A.G.E., s.168.

yetinmezler. Göçebe refah ve istikrar peşinde değildir. Bunlardan rahatsız bile olur. Onun bütün dileği ; bağımsız olmak, bütün kabile üyeleriyle eşit olmak, kabilesinin diğer kabilelerden geri olmadığını görmektir. Kandaş, şeref kurallarına bağlıdır. Zillate boyun eymez. Kabileler için savaştan kolay bir şey yoktur. Haysiyet, mertlik ve şeref kuralları içinde çözümlenemeyen her sorun çatışmaya yolaçar. Kabilelerin temel tavrı cömertlik, cesaret, yardımseverlik, komşuseverlik, zafer anında af gibi göçebelik yaşamında güçlü olan fakat uygarlığın gelişmesiyle zayıflayan davranışlarla betimlenebilir. Ekonomik nedenlerin daha doğru bir anlatımla ekonomik gereksinimlerin yanı sıra bu tavrı nedeniyle Bizans olsun, İran olsun, Yemen'den başka bir Arap ülkesine göz dikememişlerdir, çünkü göçbeleri ele geçirmek imkansızdır.

Kandaş yaşam tarzının yerleşikliğe geçilmiş olan üst evresinin birimi kentte de, özellikle ticaret nedeniyle Hazerilikle katışık ilişkiler düzeyinde gelişmiş olmakla birlikte kandaş özellikler geniş ölçüde korunur⁵. Korunmalıdır ki, yerleşikliğin getirdiği hareketsizlik (harekete dayalı kültür kaybı) ve bunun sonucu eylemdeki güçsüzlük belli ölçüde engellenebilsin.

Tanımayla birlikte askerî aşamaya gelince ; burada da temel, yaşam tarzı - gelenek bağlamının en kuvvetli itici güç olmasından ötürü doğacak benzerliklerdir.

Yaşam Tarzı - Gelenek ilişkisi sonucunda en önemli yeri işgal eden, aynı zamanda Orta Asya Türk insanının yaşamsal boyutunu büyük ölçüde karakterize eden askerlik alanındaki gelişmeler önceleri kişisel boyutta gelişir. Daha sonraları büyük topluluklar halinde, askerî amaçlarla İslâm'ı tanıma veya İslâma geçme kolaylaşacaktır. Askerî ilişkilerdeki *Fetih-Yağma-Ganimet* politikalarındaki benzerlik, İslâmı tanımanın ve hatta bu dini kabul etmenin yanında yaşamsal anlamda da gerek-şart olarak görülmektedir.

Türklerle Müslümanlar arasındaki askerî ilişkiler Halife Ömer zamanında başlar. Müslümanların yeni dini kabulleri konusunda düşünsel olarak baskı yapmamaları (önceleri "kafirlerle karşı gaza politikası" gereğince Türklere yapılan saldırılar, daha sonraları da yerleşik yaşamda ulusal benliklere yönelen baskılar olmuştur) nedeniyle Müslümanlar tarafından zappedilen bölge sakinlerinin de İslâm'ı kabul ettikleri tezi oldukça zayıf, hatta

⁵ Hassan Ümit, Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler, İst.1980, s.167.

olasılık dışıdır. Ayrıca İslâm devleti askerî, yönetsel vb. yönlerden tam anlamıyla örgütlenemediği için yabancıardan ne amaçla olursa olsun yararlanmaya gitme gereği hissedilmemiş olabilir.

Türklerin İslâm devleti hizmetine girmeleri Halife Muaviye'nin son yıllarında olmuştur⁶.

Emeviler döneminde de İslâm devletinin çeşitli kademelerinde çalışan Türklerin sayıları son derece azdır. Bunlar da yine çoğunlukla askerî amaçlarla kullanılmışlardır.

Bu sıralarda Orta Asya Türk'ünün askerî amaçlarla da olsa girmek zorunda olduğu İslâm devleti yeni bir oluşumu yaşamaktadır. Bu oluşum, yeni göçebelikten çekilip alınmış Türk askerinin yerleşikliğe geçiş oluşumudur. Ancak bu oluşum ve dolayısıyla onların bu konumu henüz sağlam temellere dayanmamaktadır.

Ele geçirilen bölgelerde İslâmiyeti kabul etmiş ve Arap olmayan unsurlara yönetsel, ekonomik ve sosyal açıdan ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılmış olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bunlara rağmen gelişen Türk nüfuz hareketi, Halife Mu'tasım ile başlayan nüfuz politikasıyla Türklerin yönetsel görevlere de atanmaları sonucunu da vermiştir. Üst sınıf Türkler önceleri Valilik görevine, taşra örgütünde Âmillik, bundan başka da Vezirlik, Kâtiplik ve Hâciplik görevlerine de gelebilmişlerdir⁷.

Gözlenen bu ilişkiler, başlangıçta hiç de iyi değil tam tersine düşmancadır. Arapların Hulefâ-i Râşidîn ve Emeviler devrinde giriştikleri büyük fetihler sonucunda İslâmiyetle ilişkiye geçen Türkler, başlangıçta siyasal nedenlerle bu yeni dinin üyeleri ile çetin mücadelelere girişmişlerdir. Böylece her iki kavim de birbirini yakından tanıma fırsatını bulmuştur. Düşmanca başlayan ilk temaslar nedeniyle Türkler, İslâm dinini kabulde veya bu dine yakınlaşmada büyük bir istek göstermemişlerdir. Özellikle Emevilerin koyu Arapçı tutumları, Müslüman olsalar bile Arap olmayanlara ikinci sınıf vatandaş muamelesi

⁶ Yıldız Hakkı Dursun, İslamiyet ve Türkler, İst. 1976, s. 45.

⁷ A.G.E., s. 169.

yapmaları ve onlara siyasal-ekonomik baskı uygulamaları, diğer yabancı unsurlarda olduğu gibi Türklerde de bu topluluğa karşı bir çekingenlik oluşturmuştur.

Abbasilerle birlikte İslâm devletinin genel siyasetinde önemli değişiklikler ortaya çıkar. Bu değişimler daha Abbasi hareketinin başlangıcında kendini göstermiş, Hilafet makamını ele geçirmek için harekete geçen Abbasi ailesi Arap dışı unsurlar arasında kendilerine destek arama zorunluluğunu hissetmiştir. Emevî hanedanının benimsediği siyaset, bütün nimetlerden yararlanmayı Araplara hasretmiştir. Bu nedenle Arapların Emevîlere karşı harekete geçmesi zayıf bir olasılıktır.

Abbasilerin iktidara gelmeleriyle Arap devleti bir Müslüman devlet haline gelmiştir. Diğer bir anlatımla ; devletin yönetsel, siyasal ve askerî kadrolarında Arapların yanında İslâm inancını kabul etmiş olan diğer unsurlar da yer almaya başlamışlardır. O zamana kadar Arap devlet örgütünde bulunmayan bazı kurumlar kabul görmüştür. Bir anlamda İslâm devleti Bizans etkisinden kurtularak İran etkisine girmiştir.

Abbasi halifelerinin Araplara ve İranlılara karşı olumsuz tutumları, yeni bir unsurun, Türklerin devletin çeşitli kadrolarında nüfuz sahibi olmaları sonucunu doğuracaktır. Türkler, Araplar tarafından askerî yönleriyle tanındıkları için önceleri bu platformda istihdam edilmişler fakat kısa bir süre içinde çok sayıda Türk'ün Hilafet ordusu saflarına alınmasıyla denge Türkler lehine bozulmuştur⁸.

Bu aşamaya kadar ; coğrafya-geçim-hayat tarzı üçleminin zorladığı nedenlerle askerî alanda kendilerine yarar ve üstünlük sağlama (ayrıca bu alanda da belirli bir karşı gücü etkisiz ve hareketsiz kılma) düşüncesindeki Türk topluluğu İslâm ile tanışıklığını arttırmıştır. Bu demektir ki artık Türk için yeni bir dönem başlamaktadır. Bu yeni dönemde askerî kullanımların yanında ticari etkinlikler önemli bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Ticaret bu dönemde etkili bir araçtır. Ticaretle de Türk insanına nüfuz eden inançların en gelişmiş İslâm inancı görünmektedir. Sınır ticareti ile başlayan bu tanıma daha sonraları ticaretin boyutları ve coğrafyalara dayalı konumları değiştikçe daha da gelişecektir. Bu gelişimler yeni yeni *Inanç - Yönetim - Yaşam Tarzı* tezlerini işlevsel olarak örnekleyerek sunmuştur. Bu da geçiş evresindeki topluluklar için daha emin ve daha kolay olan yoldur.

⁸ Yıldız Hakkı Dursun, İslamiyet ve Türkler, İst.1976, s.168,169.

Ancak burada asıl olan, coğrafi ve hayat tarzlarının zorunlu kıldığı bir değişimle gelişen ekonomik eylemlerdir. Türk insanı böylece yerleşikliği tanımış, kendi zor yaşantısının tam karşısı olan bu yaşam tarzını kendi yaşam felsefelerine değil, ama bu süregelen değişim içerisinde onu uygulama ve yaşama zorunluluğunu hissetmektedir.

Bunların yanında Türkler, başlangıçta bu dinin ve hatta Arapların da yok olup gideceğine inanmışlardır. Bu inanış bize Türklerin İslâma geçişte *Coğrafya-Geçim Tarzı-Hayat Tarzları'* nin zorlaması sonucunda, yani bir "*Çıkış Yolu* " düşüncesiyle geçişin başladığını gösteriyor. Ancak zamanla Arap devleti yönetiminde Ön ve Orta Asya birleşerek uygarlığa ait ve ticarete ait ilişkilerin kolaylaştığını gören Türkler bu devlete ve dolayısıyla İslâm dinine daha sıcak bakmaya başlamışlardır.

Bütün bu etkenlerin doğrultusunda, İnanç-Yaşam-Geçim Tarzları' nin güdümüyle başlayan tanıma, daha sonra bu dinle birleşmeyi mutlak kılmış ve artık yavaş yavaş Türk topluluklarını bu dini ve dolayısıyla getirdiği yaşam tarzını daha iyi tanımaya ve iki ayrı yaşam tarzının ortak bileşkelerini aramaya itmiştir. Yine bunda da temel ilke ; görünüşte de olsa, uygun yaşam felsefesine dayalı uygun yaşamdır. Ayrıca burada Türklerin askerî alanda üstün olmaları ve o günün coğrafyasında askerî bir siyasetin, tüm siyasî platformu belirlemesi de büyük bir etkidir. Türkler, Türk Hassa Birlikleri'ni, devlet hizmetinde çok eski olan ve İslâm dinini benimsemiş bulunan Arap ve İranlıların zararına geliştirmişler, dolayısıyla da günün yaşam tarzını belirleyen bu alanda Türkler büyük önem ve saygınlık elde etmişlerdir. Yani rejimin gittikçe askerî bir yapı taşımaya başlaması Türklerin güçlerini daha da arttırmıştır.

XI. yüzyıla doğru Türkler yalnız esir veya satın alındıktan sonra askerlikteki kişisel yeteneklerinden ötürü değil, aynı zamanda kendi bağımsızlıkçı geleneklerine göre örgütlenmiş bütün göçebe Türk boylarının göçleri sonunda da İslâm dünyasıyla yakın ilişkiye geçmişlerdir. Buradaki en önemli etken, bir teze göre ; Çin'de bir fetret devrini takip eden Sung hanedanının kuvvetlenmesi, bu ülkeye doğru yayılma yolunu kapamış ve Orta Asya göçbelerinin Batya yayılmalarına ortam hazırlamış olmasıdır⁹.

⁹ Lewis Bernard, Tarihte Araplar, İst.1979, s.179-181.

Türk aristokrasi sınıflarına mensup Balh, Huttal, Soğd, Esruşene, Fergane ve Curcan beyleri ile Turgış, Afşin, Akhşid, Bayçuroğulları, Sul Beyleri vb. topluluklar böylece Arap devletinin hizmetine girmişler, bunlar (başta da belirttiğimiz gibi yönetici sınıf eliyle) kendileriyle birlikte birçok Türk kitlelerini de bu devletin hizmetine sokmuşlardır. Yukarıda belirttiğimiz Batıya yönelme zorunluluğu sonucunda da Türk kabileleri yavaş yavaş Batı-Türkistan'da Arap emirleri, Tahîriler ve Samanîler tarafından yönetilen ülkelere yaşamışlardır. Bu ülkelerde özellikle Sırderya ve Zerefşan havzalarında yerleşerek İslâm dinini kabul etmişlerdir.

Görüldüğü gibi İslâma geçiş, aynı zamanda askerî üstünlük ve yerleşikliğe geçiş ile bir paralellik ve benzerlik göstermektedir. Yani diğer bir anlatımla yerleşikliğe geçiş zorunluluğu veya isteği İslâma da geçişi mutlak kılmıştır diyebiliriz. Bunun sonucunda İslâmla başlayan yeni bir oluşum "*Millet Olma*" bilincinin bu coğrafyada da doğması olayıdır. Bu bilinci hazırlayan etkenleri yine başa dönerek irdelemek gerekecektir : Hızla gelişen fetihler ve bağımlı kılınan topluluklardan alınan haraçlar Arap etnik topluluğunu zenginleştirir. Arap olmayan Berberîler, Mısırlılar, Arap din ve dilini kabul ederek Araplaşır ve Arap sayılırlar. Arap üstünlüğüne ve Arapların onları köle durumunda tutup sömürmelerine karşın Türk ve İranlı ögeler arasında bütün Müslümanların eşitliğini (Şu'ûbiyye) amaçlayan bir tepki gelişir. M.Fuat Köprülü'nün deyimiyle ; " bir kavim bilinci şiddetle uyanır". Bu tepkiyle Arap üstünlüğüne dayalı Emevî imparatorluğu yıkılır. Türk, İran, Arap etniklerinin eşit olduğu bir İslâm imparatorluğu (Abbâsiler) ortaya çıkar. Daha sonraki yüzyıllarda İslâm olan Türklerin sayısı artar. Giderek göçebe Oğuzlar İslâmiyeti kabul ederler ve onlara "*Türkmen*" denir. Türkmen, bir boy ya da budunun adı değil, yabancıların ortak dil ve kültüre sahip bir göçebe topluluğa, bir etnik gruba verdiği genel addir. Türkmenler de zamanla bu adı benimseyerek kendilerini öteki etnik gruplardan ayırırlar ve böylece sınırlı da olsa bir etnik bilinç elde ederler. XI. yüzyıl ortalarında İslâm imparatorluğu içinde egemenliğin Türkmen soylarına geçişiyle bu bilinç biraz daha güçlenir. Doğaldır ki bir ulusçuluk akımı yoktur. Çeşitli etnik gruplar, İslâm felsefesi çerçevesinde birleşirler. Arap, Türk, İran değil artık İslâm vardır.

Anadolu'nun fethini de savaşmaktan çok yerleşmek için aileleri ve sürüleriyle dağınık gruplar halinde gelen ve aralarında da savaşan bu Türkmenler yapar. Türkmenler geldiğinde Batı ve Orta-Anadolu'da Kapadokya'ya kadar Grek dil ve kültürü egemen görünmektedir. Doğuda ise Ermeni, Süryani, Kürt, Gürcü, Arap, Laz vb. dilleri, toplulukların konuştuğu dillerdir. Sürekli dinsel çatışmalar ve toplumsal çalkantılar olmakla

birlikte Hıristiyanlık yaygındır. XI. ve XII. yüzyıllarda Türkler Anadolu'ya milyonlarca kişi olarak da gelmemişlerdir. Bu sayı Mükrimin Halil Yinanç'a göre¹⁰ ; bir milyon, Kafesoğlu'na göre¹¹ ; 550 ile 600 bin arasında, C.Cahen'e göre¹² de 200 ile 300 bin arasındadır. O tarihlerdeki Anadolu nüfusu 8 milyon hesaplanır. Moğol istilasıyla Anadolu'ya yeni bir akın olur. Türkmenlerin dışında Kıpçak, Peçenek, Harezmi vb. gibi öteki Türkçe konuşan boylar ile Moğollar Anadolu'ya yerleşirler.

Anadolu'da hızlı bir İslâmlaşma¹³ gözlenir. Kentlerde Ahilik ve Mevlevilik yoluyla Hıristiyan yüksek sınıf İslâmlaşır. Kırsal bölgelerde ise göçebe Türkmenler, Türkmen gazileri ve Orta Asya Şaman geleneklerini sürdüren Dervişler etkin olur. Mucizeler gösteren, açları doyuran Bektaşî Babaları, Ermişler, Abdallar, Dervişler, Hıristiyan köylüleri İslâmlaştırmada önemli rol oynarlar.

Göçebelikten yerleşik yaşama geçiş, boy ve oymak dayanışmasının yok olması, arazi komşuluğuna bağlı yeni dayanışmaların ortaya çıkması ve böylece "Millet Olma" sürecinde hızla yol alınmasında etkin bir yöntem olur. İslâmlaşan Rum, Ermeni vb. ile Türkmen karışımı olan ve Türkçe konuşan Anadolu köylüsü bu süreç içinde gelişir.

Uluslaşma sürecinde yerleşikliğe geçişin yanısıra bir merkezî devletin varlığı da önemli rol oynamaktadır. Devlet aygıtını elinde tutan egemen sınıf, Anadolu'da bir ölçüde ekonomik birlik sağlar.

¹⁰ Yinanç Mükrimin Halil, Türkiye Tarihi-Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi, İst.1957,s.49.

¹¹ Kafesoğlu İ., Türkler ve Medeniyet, İst.1957, s.69.

¹² Cahen C., Pre-Ottoman Turkey, New York 1968, s.10.

¹³ Buradaki "İslâmlaşma" dan kasdımız; Anadolu coğrafyalarına taşınan ve içinde Şamanizm, Manihaizm, Budizm, Hıristiyanlık vb. inanç öğeleri olan yeni bir sentezdir. Bu senteze kimileri "Türk İslamı", kimileri de "Anadolu İnanç" adını vermektedirler. Adı ne olursa olsun, içinde Arap öğeleri de taşısa bir Arap İslamı değildir. Böyle bir "İslâmlaşma" ya ne derece İslâmlaşma denebilir onu da sorgulamak gerek.

İslâmla tanışıklıktan sonra üç tip¹⁴ Türk ögesi doğar ;

- 1- Yan Yerleşik Türkler
- 2- Göçebe İslâm Türkler
- 3- Göçebe Şamanist¹⁵ Türkler

920-960 yılları arasında Çu Nehri'ndeki Balasagun ve Edil Havzası'ndaki Bulgar şehirleri arasında yani şimdiki Kazakistan ve Başkurdistan ülkelerinde yaşayan Türk kabileleri de İslâmı benimserler. Bütün bu benimsemelerde İslâmiyetin realist ve askerî bir din olması itibarıyla Türklerin ruhuna herhangi bir dinden daha fazla uygun gelmiş olması tezi¹⁶, sorunun bir yönünü oluşturmakla birlikte sadece bu temele oturtulan bu düşünün yüzeysel ve çok basit bir olay gibi algılanması sonucunu doğurması bakımından tehlikeli ve yanıltır. Bu teze dayanak olarak gördüğümüz ; " Türkistan'ın Arap yönetimi altına girmeyen kısımlarında Aral ve Kuzey Hazar bozkırlarında bağımsız yaşayan, kısmen Budizm, Manihaizm, Hıristiyanlık ve Musevilik etkilerine maruz kalan Türkler, Maverâünnehr'de 920 senelerine kadar geçen iki yüzyıl içinde Müslümanlarla çeşitli kereler ilişkide bulunup İslâmiyetin ve uygarlığının meziyet ve eksikliklerini uzun zamanlar bağımsız bir şekilde ve detaylarıyla inceleme olanağına sahip olmuşlardır."¹⁷ görüşü bilimsel kanıtlar içermemektedir. Acaba Türkler İslâmiyeti, İslâmın yüce bir din olduğunun bilincine vardıklarından mı, yoksa buraya kadar belirttiğimiz birçok olgu ve oluşumun biraraya gelmesinden dolayı oluşan yaşamsal zorunluluklar nedeniyle mi kabule başlamışlardır ?

İlk dönemlerde Türklerin İslâm'ı ciddi bir şekilde algılamadıkları, diğer bir anlatımla, bu dini tam anlamıyla bilmedikleri konusunda birçok olay bulunmaktadır. Ayrıca Türklerin değişen yaşam tarzlarına uygun olarak onları destekleyebilecek bir inanç sistemini almada da çok rahat ve girişken olmaları da bu tezimizi bir ölçüde doğrulamaktadır. Çünkü bu kadar çok din değiştiren bir toplumun bu dönemde gelişmişlik-azgelişmişlik platformunda yeni yeni yetersizliklerini görmeleri ne kadar ufak

¹⁴ Avcioğlu D., Türklerin Tarihi, İst.1978, s.41-45,124.

¹⁵ Bizce bu Türk zümresine inançsal anlamda Heterodoks inançlara sahip Türkler demek daha doğru olacaktır.

¹⁶ Togan Z.V., Umumi Türk Tarihine Giriş, C.I, İst.1970, s.75-78.

¹⁷ Togan Z.V., Umumi Türk Tarihine Giriş, C.I, İst.1970, s.77,78.

bir yüzdeyi içeriyorsa bunun yanında yaşamsal boyutta maddî yeterliliklerin veya yetersizliklerin o dini kabulde en fazla yüzdeyi içereceği uygarlık başlangıcındaki bir toplum için en doğru savunu olacaktır. Türklerin İslâmı özümstediklerini, iyi algıladıklarını savunan Zeki Velidi Togan aynı zamanda Türklerin " kendi ihtiyaçlarına (burada maddi ihtiyaçlar kasdediliyor olmalı) daha uygun olup olmadığına göre din veya mezhep değiştirdiklerini"¹⁸ de kaydediyor. O zaman dinin seçiminde veya değiştirilmesinde düşünsel ihtiyaçlardan önce tüm maddesel etkenlerin önde geldiği yadsınamaz bir gerçektir. Türkler, İslâmiyeti kabulde bu dini kesin çizgileriyle bilmemektedirler. Sadece tanınan, karakteristik özellik bu din savunucularının güçlü olmaları, idarî ve askerî gücü ele geçirmeye başladıkları, yerleşik bir yaşam sürmeleri ve Türk'ün geleneğindeki göçer kültürüne uygun gaza politikası izlemeleridir. Bununla birlikte dinin değişimi Türk insanının düşünsel temel birikimlerini de fazlaca değiştirmeyecektir. Eski inanç izleri ve eski inançların yaşamsal boyuttaki eylemleri her zaman görülmüştür ve görülecektir.

Diğer yandan İslâm, sınırlı ölçülerle insanların beynine girmiştir ama, belirli anlarda duygusal sürükleyicilerin siyasal çıkarlarla kördüğüm olduğu anlarda yöneticilerin bu seçimlerine muhalefet dahi, eski inanışlara bağlılık olduğu kadar sosyal temellere de dayanmaktadır¹⁹.

Türklerin başlangıçta İslâm'ı inançsal anlamda çok ciddiye almadıkları, İslâm'ı iyi bilmedikleri gibi onların Araplar tarafından da pek ciddiye alınmadıkları, "ikinci sınıf Müslümanlar" görünümünde bir tipoloji çizdikleri de bir gerçektir. Bu olaylara birer örnek olması bakımından Kaşgarlı Mahmud'daki şu betimlemeler ilginçtir ; " Tanrının kitabına karşı saygı ve ululama olmak üzere Türklerden bilgisiz erkekler ve kadınlar yanında Kur'an okuyan kişiayetlerini (ayette ; sükunet, nezaket, anlamlarına gelen "Sikkina" kelimesi geçer) okurken sesini kısımalıdır. Çünkü onlar bu ayetlerin anlamını bilmedikleri için kendi dillerindeki anlama alırlar ve gülerler. Bu yüzden günaha girerler. Yine bunun gibiayeti okunurken dahi sesin kısılması gerekir ; çünkü, Türk dilinde "Tılak-Dılak kadının cinsel organı demektir." Buncılayın bilgisiz Oğuzlar yanında ayeti okunurken soru edatı olan "Em" kelimesi yavaş sesle okunmalıdır. Çünkü onların dilinde "Em" kadınlık

¹⁸ A.G.E., s.75.

¹⁹ Cahen Claud, Pre-Ottoman Turkey, New York 1968, s.9.

örgesidir. Kelimenin anlamını bilenler için nasıl okunursa zararı yoktur ²⁰. Bu betimlemeler hemen burada şu soruları da gündeme getirecektir ; acaba Türklerin Müslümanlığı veya İslam'ın Türklere bakışı ve uygulanışı farklı, Arapların Müslümanlığı ve İslam'a bakış ve uygulamaları farklı mıdır ? İslam öğretisi için öncelikle Araplar sonra başka uluslar mı gelmektedir ? İslam öğretisindeki eşitlikçilik Araplar yararına bozulmakta mıdır, yoksa zaten bozulması mı gerekmektedir ? Hepsinden önemlisi algılanılan ve sunulan İslâm, bir Arap dini midir ?

Buna benzer olaylar mevcut. Bunun karıştı olarak Emirü'l-mü'minin (Halife)'in de önemsenmediğini birçok olayla izliyoruz. Bunlardan biri şöyledir ; Halife, veziri Fahruddevle'yi gönderip Selçuk sultanının kızını ister. Sultan başından savmak için işi karısı Türkan Hatun'a havale eder. O'da "Gazne padişahı ve Maverâünnehir'deki Haniye padişahları oğullarına kızını istediler ve 400.000 altın verecek oldular. Eğer halife bu malı verecek olursa O diğerlerinden ziyade layıktır" der. Hatun, Halifenin "büyüklüğüne" olduğu gibi asla güvenmediği İranlı vezirlerin bu cümleden olarak Nizamülmülk ve adı geçen Fahruddevle'nin sözlerine de fazlaca kredi açmaz. Bunun üzerine kendinden olan Muktedî'nin dedesi Kaımbiemrillah'ın zevcesi Arslan Hatun devreye sokulur ve Türkan'a işin gereği anlatılır. O da bir miktar indirimde razı olur ama bazı kesin şartların da ısrarından geri kalmaz ; " Mihr-i muaccel 50.000 dinar olacak, Halife, Türkan Hatun'un kızından başka kimse ile gecelerini geçirmeyecek, saraydan tüm karlılarıyla cariyeleri uzaklaştırılacaktır ²¹.

Peygamberin halifesiyle bu pazarlık sürerken de yaban keçisi avlamakla meşgul Sultan, devletin yüce çıkarları gereği koyu sünî siyasetini sürdürmektedir.

Diğer bir taraftan İslâm dünyasının o dönemde diğer uluslara maddî ve kültürel açıdan üstünlük göstermesi terazi kefesinin bu din yararına sarkmasını sağlamıştır. Gezgınler daima uygar ülke ürünlerine bilhassa dokumalarına eğilimli olmuşlar, tüccarların bozkıra gelmelerini beklemeden kendileri sürüleriyle bu ülkeler sınırlarında dolanıp durmuşlardır. İslâm dünyasının sanai ürünleri ve hayat tarzı ile ünsiyet peyda ettikçe İslâm uygarlığının

²⁰ Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lugati't-Türk, C.I, 1940-1943, s.334,335.

²¹ İmadüddin İsfahani, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, İst.1943, s.72,73.

bütün yönlerinin etkisinde kalmışlardır. Karşı taraf da bunların hayvancılık ürünlerine muhtaçtır²².

Merkebin ihtiyatlı, devenin mağrur ve ağır adımları Sarı Nehir'in ürünlerini Ege kıyılarına ulaştırmıştır. Aynı yükün ürünleri arasında inançlar, düşünceler, bilgiler, teknikler de gidip gelmiştir.

Genel olarak söylemek gerekirse hiçbir toplum tam bir yalnızlık içinde yaşayamamış, olanakları kendi kendine yetmemiştir. Hal böyle olunca bilgi ve teknikler ulaşım olanakları içinde ekonomik duvarların izin verdiği ölçüde kozmopolit bir görünüm kazanmışlardır²³. Daha sonra bu etkileşimler kendi içinde birçok değişimi ve kendisine benzetmeyi de getirecektir.

İslâmın gelişmesinde Orta Asya'da Budizmin yayılmasına set çekmesi gerekmiştir. Hz.Ömer'in gazası da böyle başlamıştır. Bütün Ortaçağ İslâm tarihine, sünnî (Ortodoks) dîni müessesenin önce kendi universalizmini iç ve dış meydan okumalara karşı devam ettirme ve ikincil olarak da İslâm dünyası içinde mümkün olduğu kadar geniş dinsel, sosyal ve kültürel vahdeti gerçekleştirme çabaları hakimdir. Bu ikinci amaca, İslâmın siyasal vahdetinin devamlı olarak kurulamamış olması nedeniyle erişilememiş ise de onu başarma gayreti içinde çeşitli kök ve geleneklere sahip uluslar arasında geniş ve birbirinin tamamen karşısında olan etkiler alanı yaratılmış ve bu yol içinde tamamen bir yan ürün olarak Ortaçağ İslâm kültürü doğmuştur. Bu kültür, ucundan kenarından sınırlı ölçülerle Anadolu'ya da sızmıştır. Sınırlı diyoruz çünkü özellikle kendi kökleri hiçbir zaman geniş halk kitlelerinin derinliklerine inmemiş, sığ sünnî düzleminden hayat bulmaya çalışmıştır. Anadolu'da da tohumları sadece benzer "Osmanlı" (İdareci Sınıf) katlarında yeşerebilmiştir.

Buna karşılık, Maverâünnehir kıyılarında Asya Türkünün iç dünyasına sunulan İslâm öğretisi medrese yapısı bir inanç olmaktan uzak, seyyar, derviş, çerçi ve sınır leşkerinin telkinleriyle gelen bir çağrıdan ibarettir. Bu çağrıda gerçek kurallar olduğu kadar çeşitli amel, kelim ve büyü-sihir unsurları davetiyenin cazibesini arttırmıştır. Bütün bunların

²² Barthold W., Histoire des Turcs d'Asie Centrale, Paris 1945, s.57,58.

²³ Mellaart J., Çatal Höyük, Une des Premières Cités du Monde, Suisse, 1971, s.19,20.

yanısına komşu "Kafir" toprağına "Gaza" yapıp az çok ganimet toplayarak geri dönme keyfiyeti ise zaten Oğuz'un yaşam biçiminin bir parçasıdır. Bu yeni durum ona fazlaca yabancı gelmemiş, böylece Türk, Türkmen oluvermiştir²⁴.

"Türk iti şehre gelicek, Farisice ürer" sözü şehir dilinin Farsça olduğunu ve kültür emperyalizminin boyutunu da belirtmektedir. Bu durum yerleşik yaşama başlayan Türklerin şehir yaşamının gerektirdiğı kavramları Farsçadan aktardıklarını ve model olarak aldıkları İslâmîliğe dayanan İran kurumları aracılığıyla Müslümanlığı benimsediklerini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Türklerin İslâmlaşmalarının, hayvancılıktan tarımcılığa geçiş aşamasında beliren ihtiyaçların ürünü olduğu söylenebilir. Bunun yanında Türklerin İslâm kanalından geçmelerine yolaçan, Batıya açılma zorunluluğu yanında bir hukuk sistemi özelliğı de taşıyan İslâm dininin yerleşik yaşam ihtiyaçlarına cevap verecek bir karakter taşımasıyla da açıklanabilir²⁵.

Bunlara ek olarak İslâm kültürünün herşeye rağmen kavimler ve bunların kendi kültürleri arasındaki farkları da silebildiğı asla iddia edilemez. Anadolu sekeni bu kadar karışmaya rağmen belirli bir noktada boya tutmaz metaller gibi ana kültürel karakteristiğinin bütünselliğini ortaya çıkarmaktan geri kalmaz. Anadolu ister Altay orijinli olsun, putperest kültür unsurları üzerinde İslâm kültürü bir ince cila olarak kalmaktan ileri gidememiştir. İslâmın kudretli günlerinde Semerkandlı şair Rudakî ; "Gönül mecusi kutsiyetinin cazibesine kapılırken, yüzü Kâbeye döndürmenin manası yoktur. Bütün dinler için genel olan Tanrıyı sevmek ile kanaat lazımdır. Tanrı senin muhabbetini kabul eder, ama namazını kabul etmez"²⁶ demektedir.

Türk'ün yaşam tarzını belirleyen düşünsel ögelere vazgeçilmez ölçüde bağlılığı İslâmın özümsemeyişine, hatta onu değiştirmelere neden olmuştur. İslâm inancı adı altında birçok eski şamanî temalar yaşatılmıştır. Diğer bir anlatımla, yerleşik yaşam ve bunun getirdiğı kültür, İslâm'ı kabul etmiş Türk için göçebeliğın yumuşatılmış ve sulandırılmış bir halidir. Yani onun beyninde tamamen gelenek-geçim-yaşam tarzı-kandaş ve fetih temaları değişmemiş sadece yerleşikliğe uyabildiğı ölçüde yaşama uydurulmaya çalışılmıştır. Bu

²⁴ Oğuz Burhan, Türkiye Halkının Kültür Kökenleri, C.I, İst.1976, s.135.

²⁵ Sencer M., Dinin Türk Toplumuna Etkileri, İst.1968, s.45.

²⁶ Barthold W. - Köprülü M.F., İslam Medeniyeti Tarihi, İst.1962, s.84.

İslâm dini için de böyledir. İslâmlaşmayla kendi kültür ürünlerinin, kültür temellerinin asimile olabileceği korkusu da bulunmaktadır.

Örneğin, Oğuzların Selçuk hanedanı gibi İranlılaşmaya hiçbir şekilde yanaşmadıkları bir gerçektir ; "Kılıç tatıksa iş yunçır, er tatıksa et tınçır²⁷" sözü tezimizi doğrulamaktadır.

Temelinde İslâmî vergilendirme ilkeleri olan Selçuklu rejimini devlete sundukları hizmet karşılığında kendilerine bağışlanan topraklarla desteklenen askerî sınıf ayakta tutmuştur. Bu rejimin işleyişi askerî, bürokratik ve dînî aristokrasi yararınadır.

Bununla birlikte bu aristokrasi Türkmen diye adlandırılan Müslümanlaştırılmış göçebe Türklerin tehdidi altındadır. Bu taşkın Türkmenler üst İslâm uygarlığından nefret etmektedirler, çünkü bu uygarlığı kafalarında biri vergilendirme, diğeri sünnilik olarak tanıdıkları iki yönlü kötülükle özdeşleştirmişlerdir²⁸.

Bunun yanında İslâmlaşmayla doğacak ekonomik ve toplumsal güçlükler İslâmlaşmış Türk ögesi tarafından pek önemsenmese de yönetici sınıf bunun farkındadır. Yeni yerleşik yaşam tarzında Türk insanı ne iş yapacak, emek - ürün ilişkisi nasıl kurulacaktır ?

Halife Hişam (724-743), Türkler nezdine heyet göndererek onları İslâm dinine davet etmiş, Kağan da askerî tören düzenleyerek elçilere ; adamları arasında hiç sanatkar, berber, demirci, terzi vb. gibi kişilerin bulunmaması nedeniyle bunların İslâm hükümlerine uyduklarında yaşamlarını kazanmaktan aciz kalacak-larını ifade ederek üzüntüsünü belirtmişti²⁹.

Sorunun diğeri bir yönüne bakarsak ; burada karakteristik özellik olarak Arap-İslâm yayılcılığına ve din uğrunda kafirlere karşı yapılan şiddet ve yok etme eylemlerine karşı

²⁷ Kılıç paslanırsa sahibinin işleri bozulur, bir adam İran adetlerini benimserse eti çürür. Bkz. Clauson G., An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, "Tatik" Mad., 1970, s.453.

²⁸ Itzkowitz Norman, Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek, İst.1972, s.22.

²⁹ Barthold W., Histoire des Turcs d'Asie Centrale, Paris 1945, s.57.

bir "Korunma Mekanizması" nın oluşturulduğu, bununla birlikte Batı'ya yayılma ve İslâm topraklarına da nüfuzu gerçekleştirmek için İslâmiyet'e geçmenin pasif bir araç olabileceği gözlenmektedir.

751 tarihinde Araplar Kuzeyden inen Karlukların yardımıyla Talas'ta (Taşkent'in kuzeyinde) Çinlileri yenerek Orta Asya tarihinin kaderini değiştirmişlerdi. Burası Çinlileşecek iken Müslüman olmuştur. Ancak bu iş, Halifeden çok İranlı Sasanilere yaramıştır ; bunlar resmen Araplar adına hüküm sürer gibi görünmüşlerse de gerçekte en koyu Müslüman perdesi altında İran milliyetçiliğini ihya etmişlerdir (875-999). Göçebe Türklere karşı şiddetli karşı talan hareketlerinde bulunuyor, bunların Batıya yayılmalarını önlemişlerdir. Bu hareketler putperestlere karşı İslâmî gaza kisvesine bürünmüştür. Ancak sınır bölgesindeki Türk kabilelerinin İslâm'ı kabul etmeleriyle işin rengi değişmiş ; bu kabul ediş İslâm topluluğunun kapılarını sonuna kadar Türklere açmıştır. Aslında kabile reislerinin birçoğunun beyninde İslâmiyeti kabul etmenin başkaca bir amaç ve anlamı da yoktu³⁰.

Böylece, İslâmî kabul etmiş, görünüşte yerleşik ama hem işlevsel olarak hem de düşünsel olarak göçebeliliği, göçebelik ruhunu her zaman sürdürmüş yarı göçebe Türk ile yerli halk arasında yaşamsal ve düşünsel boyutlarda her zaman farklılıklar olmuştur.

Yazı yaylalarda, kışı kışlaklarda geçiren, yolları üzerinde yerleşik köylere saldıran ve kafirlere hücum etmekten de geri durmayan ve bu yüzden müstahkem kervansarayların inşasının gerekli nedenleri arasında sunulan yarı gezginci aşiretler, genellikle Müslüman olmakla beraber her türlü taassuptan uzak, dinin karışık ve kendilerine uygulanması olanaksız olan emirlerine uymaktan çok, üzerine ince bir İslâmî cila vurulmuş eski kavimsel geleneklerine uyan kişiler olup Türk şamanlarının dışarıdan İslâmlaşmış bir devamından başka birşey olmayan bireysel Alevî ve heterodoks Türkmen babalarının manevî nüfuzu altındadırlar. Dolayısıyla yerli halkla bunlar arasında ekonomik ve sosyal olduğu kadar inanç bazında dinsel ayrılıklar ve aykırılıklar da açıktır³¹.

³⁰ Oğuz Burhan, Türkiye Halkının Kültür Kökenleri , C.I, İst.1976, s. 149,150.

³¹ Oğuz Burhan, Türkiye Halkının Kültür Kökenleri , C.I, İst.1976, s. 149,188,189.

Léon Cahun'un deyiimiyle ; "Türk ırkı hiç farkında bile olmadan Hıristiyan bir Avrupa'ya karşı İslâm Asyasının temsilcisi oluvermiştir"³². Bu tezin gerçeklik payı yüksek görünmektedir. Çünkü temelde düşünsel bir itici yoktur. Tam tersine maddesel güçlerin belirlediği bir sonuç olduğundan savaşçı Türk, farkında bile olmadan fetihçi-yağmacı iken şimdide kafirlere karşı gazacı olmuştur. Görüldüğü gibi temel aynıdır. Yaşam felsefesi fiziksel üstünlüğe dayalı olan Türk halkının gelecekte Hıristiyan Avrupaya İslâm bayrağının temsilcisi olması hiç de düşünülmecek bir sonuç değildir. Prof. Brockelmann'ın da Türklerin İslâmiyet'i kabul nedenleri olarak verdiği ; " Vazih ve sade iman esaslarını haşin zekalarına uygun buldular"³³ tarzındaki anlatım ancak maddesel boyutta doğruluk taşıyabilir. Bu tezde İslâmın yaşam-geçim tarzına uygunluk göstermesi açısından değerlendirilemediği gözlenmektedir.

I.H.Danişmend 'in "Türk ırkının hiçbir maddî mecburiyeti olmadığı halde büyük kütleler halinde adeta toptan ihtida etmiş oldukları"³⁴ tezi hiçbir bilimsel dayanağı içermediği gibi ortaya çıkan bilimsel göstergelerin ve bulguların ışığında böyle bir teze olumlu bakmak olası bile değildir. O günün coğrafi, ekonomik, kültürel , askerî ve hatta dinsel yapıları düşünülmeden sadece bir dogma gibi "İslâmın Yüceliği" ve "Türk insanının bunu çok iyi anlayıp benimsediği" düşüncesi tamamen dayanaksız olarak kalacaktır. Buna